

Wszechświat Cząstek Elementarnych

Detekcja cząstek

Maria Krawczyk, Aleksander Filip Żarnecki

Wykład ogólnouniwersytecki

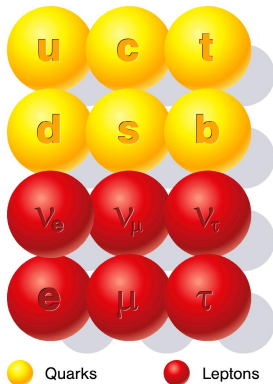
Wydział Fizyki Uniwersytetu Warszawskiego

5 marca 2015

- 1 Wprowadzenie
 - Cząstki i fale
 - Istota obserwacji w świecie cząstek
- 2 Detektory jonizacyjne
 - Emulsja fotograficzna
 - Komora mgłowa i komora pęcherzykowa
 - Detektory gazowe
 - Detektory półprzewodnikowe
- 3 Inne procesy fizyczne
 - Scyntylacja
 - Efekt fotoelektryczny
 - Promieniowanie Czerenkowa
- 4 Współczesne eksperymenty

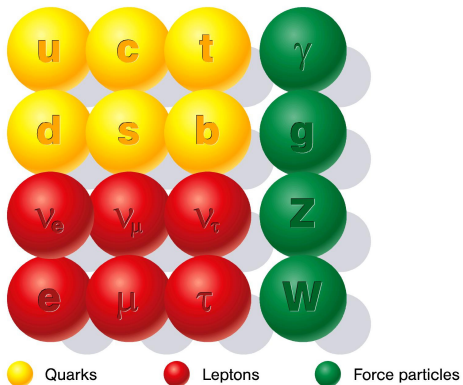
Przypomnienie

- cząstki materii
kwarki i leptony

Przypomnienie

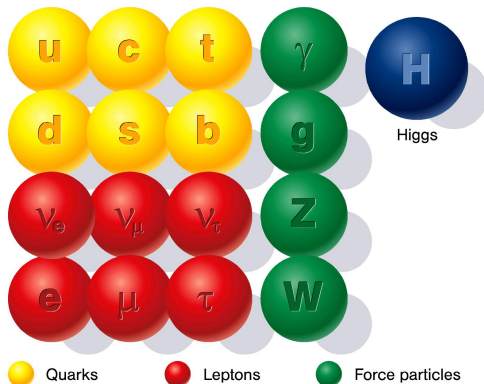
- cząstki materii
kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
 γ , g , W^\pm i Z^0

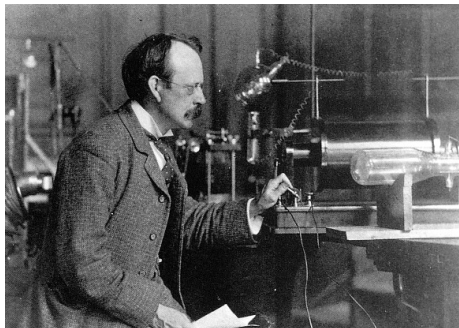
Przypomnienie

- cząstki materii
kwarki i leptony
- nośniki oddziaływań
 γ , g , W^\pm i Z^0
- bozon Higgsa
konieczny dla
spójności modelu

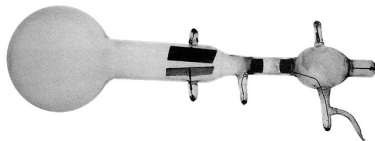
Będziemy to jeszcze
szczegółowo omawiać...

Joseph Thomson 1897

Thomson badał tzw. **promienie katodowe**

pokazał, że promienie te odchylają się w polu elektrycznym

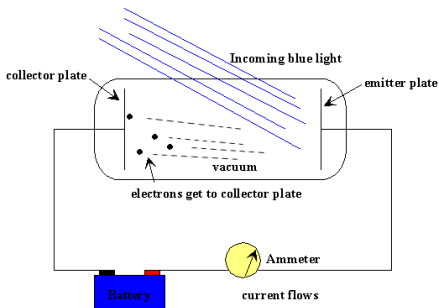
Wyznaczył stosunek ładunku do masy elektronu:

$$\frac{e}{m} \approx 2 \cdot 10^{11} \frac{C}{kg}$$

Efekt fotoelektryczny

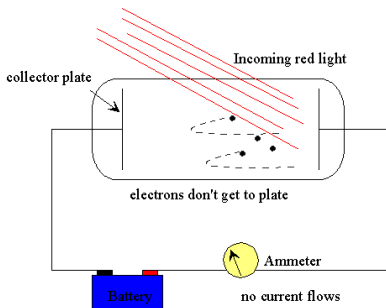
Odkryty przez Hertza w 1887

W 1902 **Philipp Lenard** pokazał, że efekt fotoelektryczny obserwujemy tylko dla wybranych **długości fali** światła:

Efekt fotoelektryczny

Odkryty przez Hertza w 1887
W 1902 Philipp Lenard pokazał, że efekt fotoelektryczny obserwujemy tylko dla wybranych **długości fali** światła:

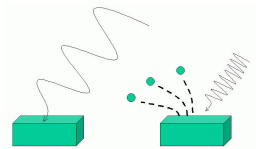
Efektu tego nie można było wytłumaczyć w oparciu o falową teorię światła

Cząstki i fale

100 lat temu, w roku 1905, Albert Einstein wysunął hipotezę, że światło jest strumieniem niepodzielnych kwantów energii, które dziś nazywamy fotonami.

Efekt fotoelektryczny

Hipoteza ta wyjaśniła zależność efektu fotoelektrycznego od długości fali światła

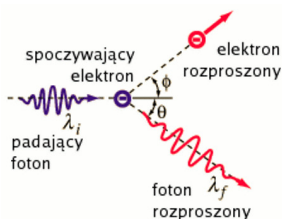

$$h\nu < E_0$$

$$h\nu > E_0$$

Rozpraszanie Comptona

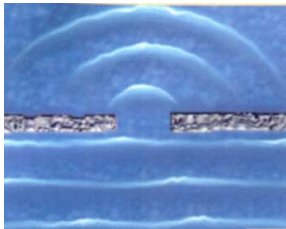
W roku 1923 Compton pokazał, że fotony niosą nie tylko energię, ale i pęd \Rightarrow zachowują się jak cząstki

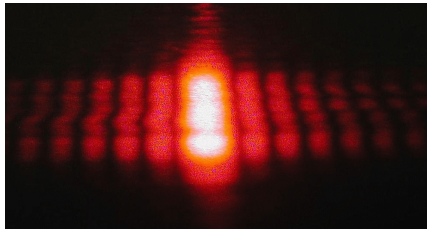
Jednocześnie jednak **fotony** zachowują się jak **fale**.
Świadczą o tym m.in. zjawisko **dyfrakcji** i **interferencji** światła.

Ugięcie fal na pojedynczej szczelinie:

Fale na wodzie

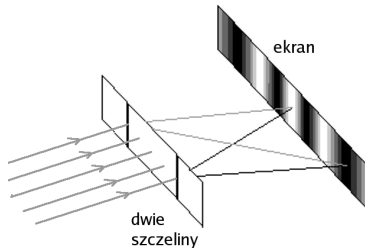
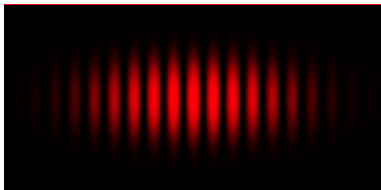

Światło

Obraz przy przechodzeniu przez dwie szczeliny:

Światło

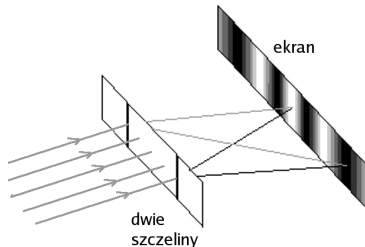
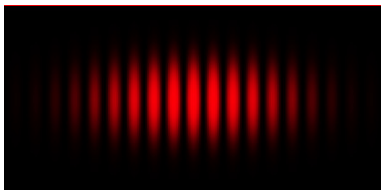

Złożenie fal

⇒ prążki interferencyjne

Obraz przy przechodzeniu przez dwie szczeliny:

Światło

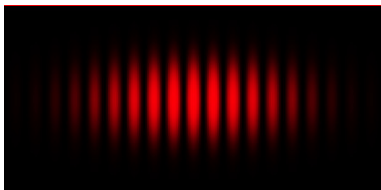
Złożenie fal

⇒ prążki interferencyjne

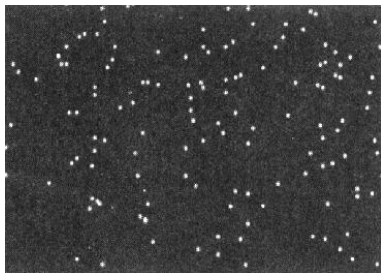
W roku 1923 Louis de Broglie wysunął hipotezę, że **wszystkie cząstki** powinny przejawiać własności **falowe** !

Obraz przy przechodzeniu przez dwie szczeliny:

Światło

Elektrony

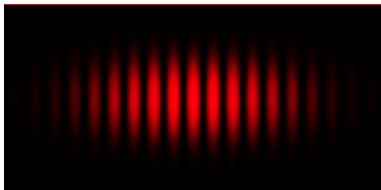
Złożenie fal

⇒ prążki interferencyjne

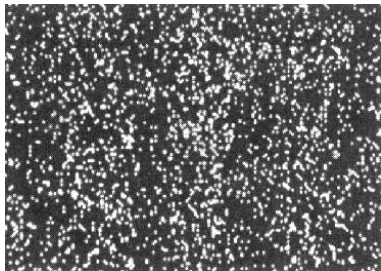
100 elektronów
rozkład przypadkowy ?

Obraz przy przechodzeniu przez dwie szczeliny:

Światło

Elektrony

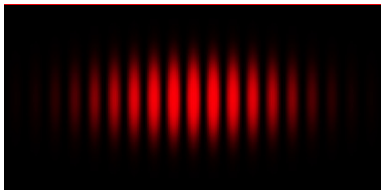
Złożenie **fal**

⇒ **prążki interferencyjne**

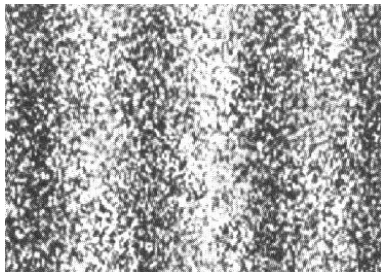
3000 elektronów

Obraz przy przechodzeniu przez dwie szczeliny:

Światło

Elektrony

Złożenie **fal**

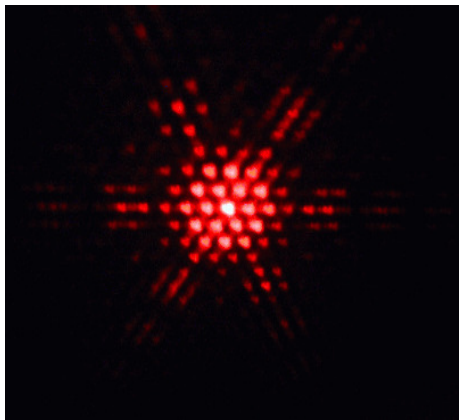
⇒ **prążki interferencyjne**

70000 elektronów

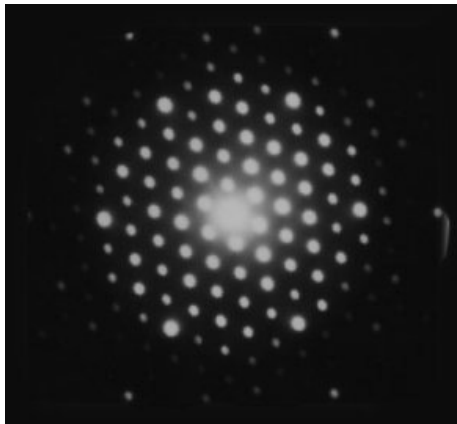
Elektrony też zachowują się jak fale !
Potwierdzenie hipotezy de Broglie'a.

Dyfrakcja na strukturach heksagonalnych

Światło

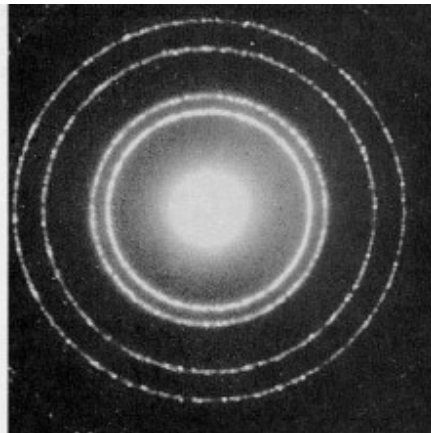
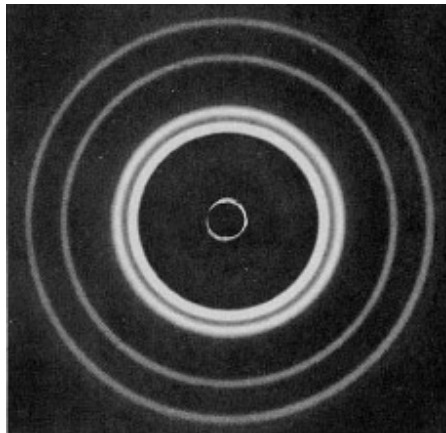
Elektrony

Obraz przy przechodzeniu przez cienką folię aluminiową

Promieniowanie X

Elektrony

Mechanika klasyczna

Jeśli znamy **dokładnie** początkowe **położenia** i **prędkości** wszystkich elementów układu (np. **planet w Układzie Słonecznym**) potrafimy **przewidzieć** w jakim stanie będzie się znajdował w **przyszłości**.

Mechanika klasyczna

Jeśli znamy **dokładnie** początkowe **położenia** i **prędkości** wszystkich elementów układu (**np. planet w Układzie Słonecznym**) potrafimy **przewidzieć** w jakim stanie będzie się znajdował w **przyszłości**.

Tego typu podejście zawodzi jednak w świecie subatomowym!

Falowa natura cząstek zmusza nas do rezygnacji z podejścia deterministycznego...

Mechanika klasyczna

Jeśli znamy **dokładnie** początkowe **położenia** i **prędkości** wszystkich elementów układu (np. **planet w Układzie Słonecznym**) potrafimy **przewidzieć** w jakim stanie będzie się znajdował w **przyszłości**.

Mechanika kwantowa

Ruch cząstki to rozchodzenie się “**fali prawdopodobieństwa**”, które potrafimy opisać odpowiednimi równaniami.

Mechanika klasyczna

Jeśli znamy **dokładnie** początkowe **położenia** i **prędkości** wszystkich elementów układu (np. **planet w Układzie Słonecznym**) potrafimy **przewidzieć** w jakim stanie będzie się znajdował w **przyszłości**.

Mechanika kwantowa

Ruch cząstki to rozchodzenie się “**fali prawdopodobieństwa**”,
które **potrafimy opisać odpowiednimi równaniami**.

Amplituda tej fali opisuje **prawdopodobieństwo** znalezienia cząstki w danym miejscu i danej chwili czasu.

Mechanika klasyczna

Jeśli znamy **dokładnie** początkowe **położenia** i **prędkości** wszystkich elementów układu (np. **planet w Układzie Słonecznym**) potrafimy **przewidzieć** w jakim stanie będzie się znajdował w **przyszłości**.

Mechanika kwantowa

Ruch cząstki to rozchodzenie się "**fali prawdopodobieństwa**", które potrafimy opisać odpowiednimi równaniami.

Amplituda tej fali opisuje **prawdopodobieństwo** znalezienia cząstki w danym miejscu i danej chwili czasu.

Dopiero dedykowany **pomiar** może rozstrzygnąć gdzie znajduje się cząstka. **Wcześniej możemy tylko "zgadywać"...**

Mechanika klasyczna

Jeśli znamy **dokładnie** początkowe **położenia** i **prędkości** wszystkich elementów układu (np. planet w Układzie Słonecznym) potrafimy **przewidzieć** w jakim stanie będzie się znajdował w **przyszłości**.

Mechanika kwantowa

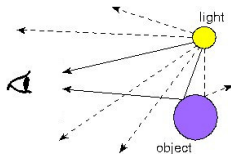
Ruch cząstki to rozchodzenie się **“fali prawdopodobieństwa”**, które potrafimy opisać odpowiednimi równaniami.

Amplituda tej fali opisuje **prawdopodobieństwo** znalezienia cząstki w danym miejscu i danej chwili czasu.

Dopiero dedykowany **pomiar** może rozstrzygnąć gdzie znajduje się cząstka. **Wcześniej możemy tylko "zgadywać"...**

Nie możemy **dowolnie dokładnie** poznać stanu cząstki, np. jednocześnie zmierzyć położenie i pęd - **zasada nieoznaczoności**.

Istota obserwacji

W świecie makroskopowym możliwa jest obserwacja nie zakłócająca obserwowanego procesu

Istota obserwacji

Cząstek nie możemy "zobaczyć" nie zakłócając ich stanu.
W świecie cząstek każdy pomiar wiąże się z jakimś **oddziaływaniem**.
Obserwujemy nie cząstki, ale (efekty) ich **oddziaływania z materią**.

Istota obserwacji

Cząstek nie możemy "zobaczyć" nie zakłócając ich stanu.
W świecie cząstek każdy pomiar wiąże się z jakimś **oddziaływaniem**.
Obserwujemy nie cząstki, ale (efekty) ich **oddziaływania z materią**.

Nie można zaobserwować cząstki, która nie oddziałuje!

Istota obserwacji

Cząstek nie możemy "zobaczyć" nie zakłócając ich stanu.
W świecie cząstek każdy pomiar wiąże się z jakimś **oddziaływaniem**.

Obserwujemy nie cząstki, ale (efekty) ich **oddziaływania z materią**.

Nie można zaobserwować cząstki, która nie oddziałuje!

Podstawowe procesy wykorzystywane do detekcji cząstek:

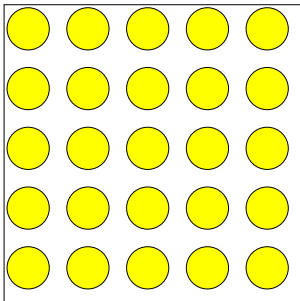
- jonizacja i scyntyłacja
- efekt fotoelektryczny
- promieniowanie Czerenkowa

Struktura materii

Własności różnych substancji zależą od tego jak silnie związane są najbardziej “zewnątrzne” elektrony (walencyjne)

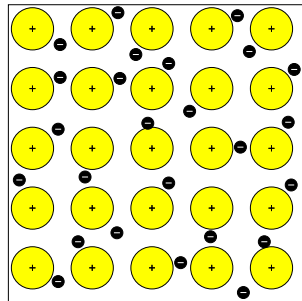
Izolator

Wszystkie elektrony silnie **związane** z atomami

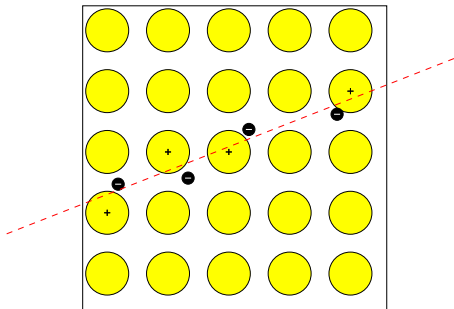
Przewodnik

Elektrony walencyjne są **“uwspólnione”**, mogą swobodnie się przemieszczać

Jonizacja

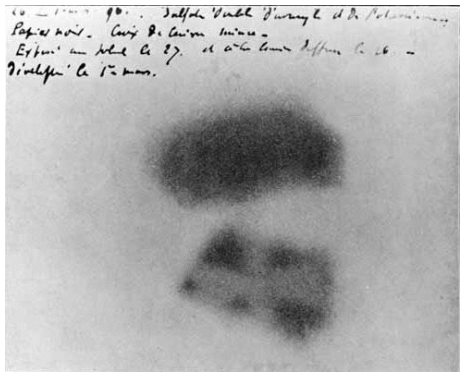
U podstaw działania przeważającej większości detektorów cząstek elementarnych leży **zjawisko jonizacji**:

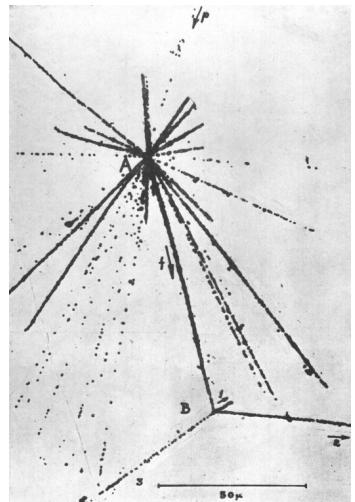
Cząstka naładowana przechodząc przez ośrodek **oddziałuje Kulombowsko** z elektronami i oddaje im część swojej energii **“wybijając”** je z atomów. **Pojawiają się swobodne nośniki ładunku**

Detekcja cząstek

Emulsja fotograficzna

H. Becquerel, 1896
wzbudzone atomy
⇒ reakcja chemiczna

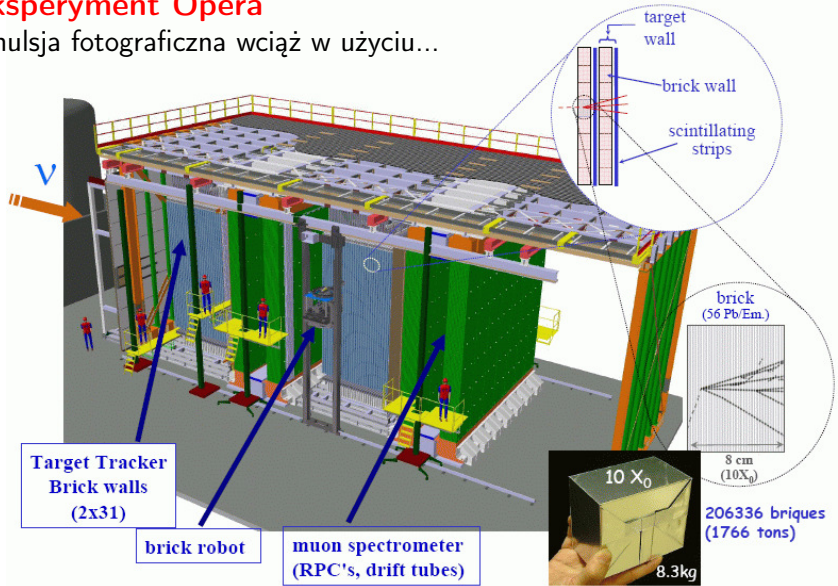

M.Danysz i J.Pniewski, 1953

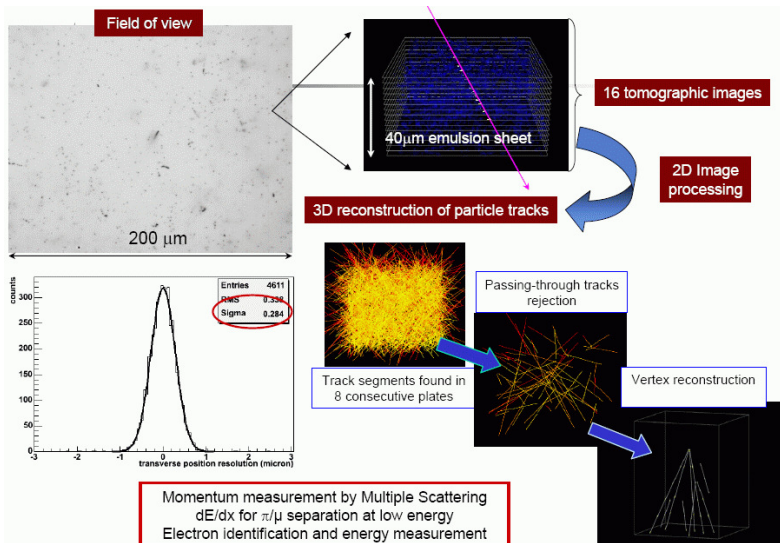
Detekcja cząstek

Eksperyment Opera

Emulsja fotograficzna wciąż w użyciu...

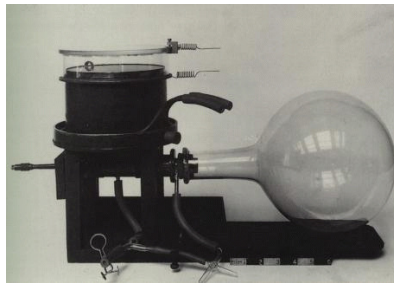

Emulsja fotograficzna eksperyment OPERA

Komora Wilsona

Charles Wilson, 1911

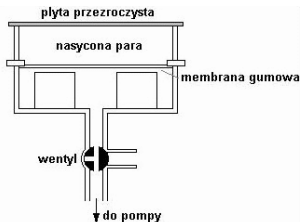

jonizacja

⇒ jony

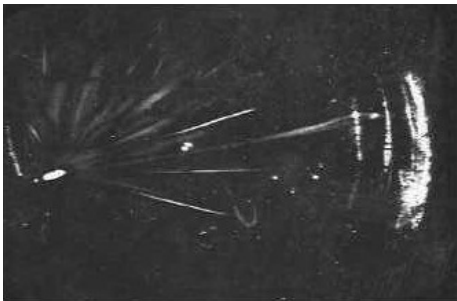
⇒ kondensacja pary

⇒ ślad w postaci mgły

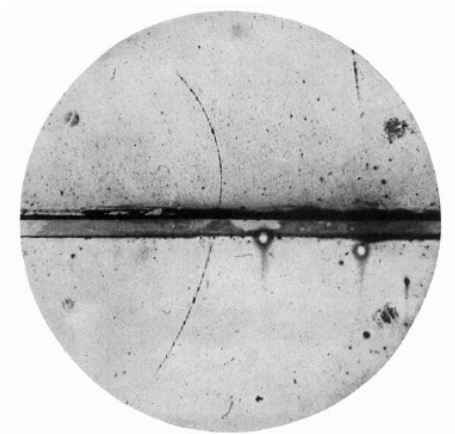

Komora Wilsona

Charles Wilson, 1911

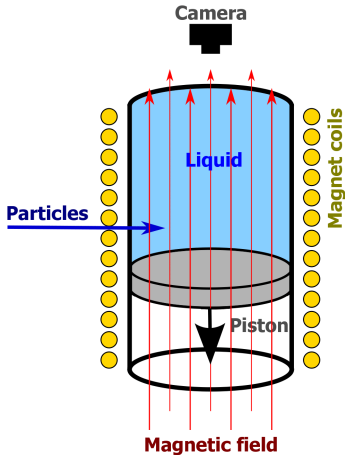

Carl Anderson, 1932

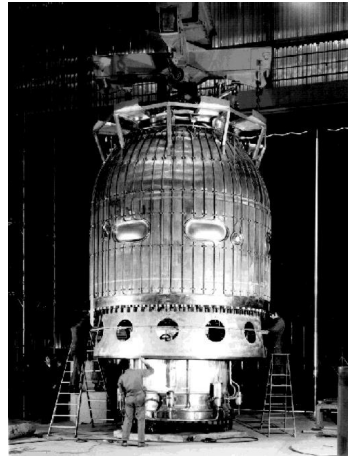

odkrycie pozytonu

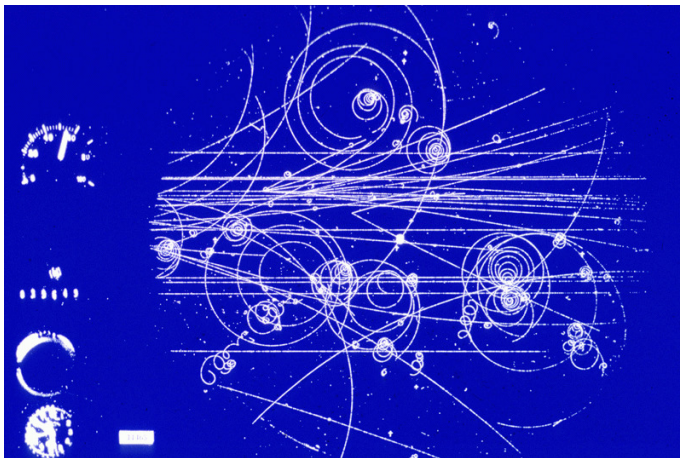
Komora pęcherzykowa, 1952

jonizacja \Rightarrow wrzenie przegrzanej cieczy

Komora pęcherzykowa

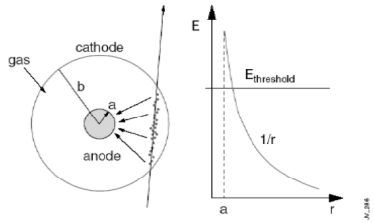
Ciecz pełni też rolę “tarczy”, z którą oddziałują cząstki wiązki

Detekcja cząstek

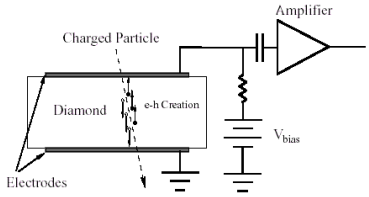
Pomiar jonizacji

Jonizacja ośrodka oznacza powstanie w nim **swobodnych ładunków**:
możliwy jest **przepływ prądu**.

w gazie

w półprzewodniku

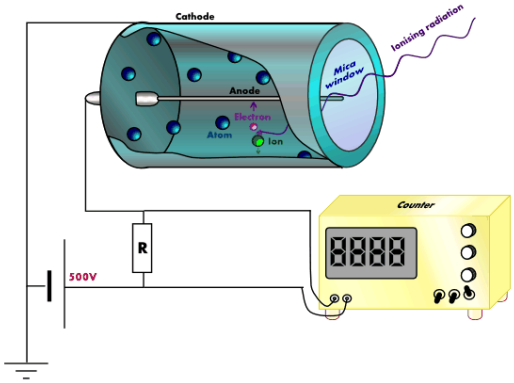

Przeptywający ładunek jest na ogół bardzo mały,
ale czuła elektronika pozwala go wzmocnić i zmierzyć.
Na tej zasadzie opiera się **większość współczesnych detektorów**.

Detekcja cząstek

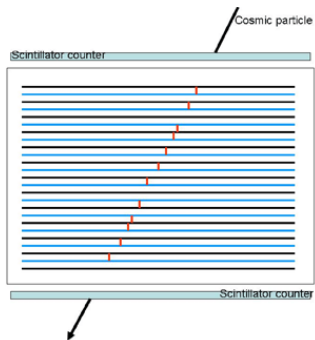
Licznik Geigera-Müllera

Przykładając odpowiednio wysokie napięcie powodujemy, że powstałe w wyniku jonizacji elektrony zderzając się z atomami wybijają kolejne elektrony - powielanie ładunku.

Komora iskrowa

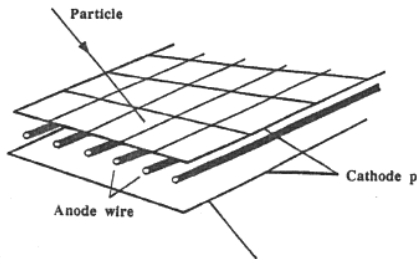
Jonizacja powoduje przeskok iskry pomiędzy elektrodami

Możliwość wyboru zdarzeń
(sterowanie napięciem)

Komora wielodrutowa

Georges Charpak 1970
(Nobel 1992)

Tanie!
Odczyt w pełni elektroniczny!
elektronika+komputer
⇒ rewolucja

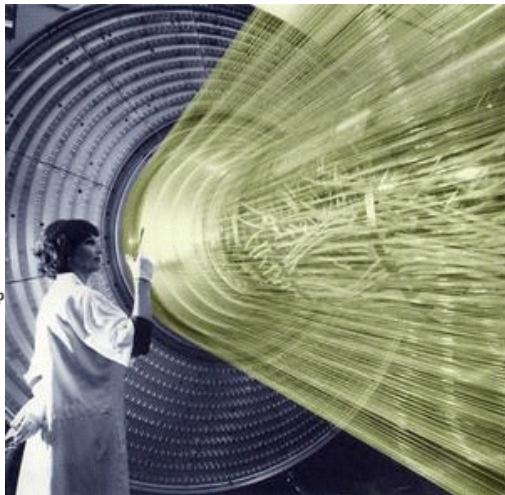

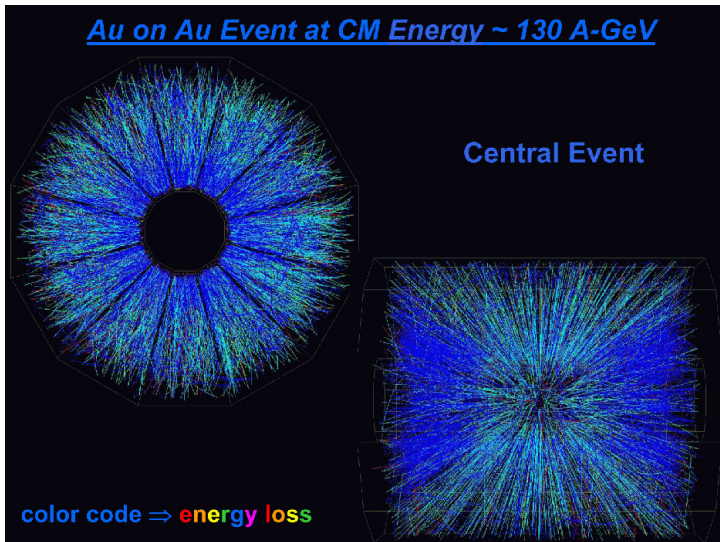
Photo: SLAC, USA

TPC

Komora
projekcji
czasowej

Przypadek
zderzenia
ciężkich jonów

detektor STAR
przy RHIC

Detektory półprzewodnikowe

Bardzo różne technologie, m.in. CCD (używane w fotografii cyfrowej)

Każdy aparat cyfrowy jest detektorem cząstek!

Zdjęcie z kamery astronomicznej.

Wycinek:

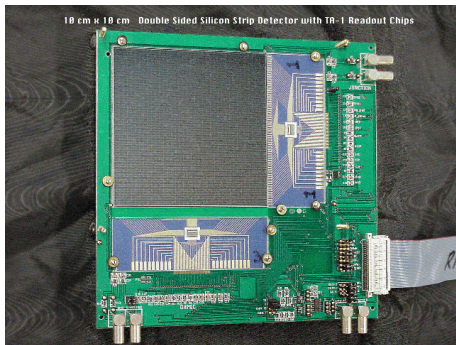

To nie UFO. To ślad cząstki...

Detektory półprzewodnikowe

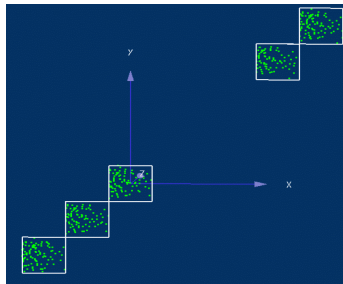
Coraz powszechniej używane.

Element detektora krzemowego

Bardzo precyzyjny pomiar pozycji cząstek (rzędu μm)

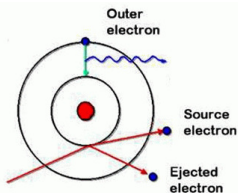
Mierzone punkty przejścia wiązki cząstek przez pięć warstw detektora testowego:

Mierząc pozycje w wielu warstwach możemy zrekonstruować tor.

Scyntyłacja

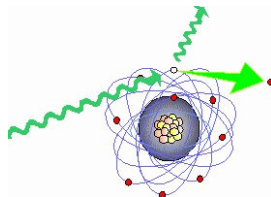
W wyniku przejścia cząstki naładowanej elektron może być “wyrwany” z atomu, lub przeniesiony na wyższą powłokę (wzbudzenie atomu).

Powrotowi atomu do stanu podstawowego może towarzyszyć wyświecanie fotonów: **scyntyłacja**

Fotony

Także fotony mogą oddziaływać z elektronami w atomie. Przekazują im całą swoją energię (efekt fotoelektryczny) lub tylko część (rozpraszanie Comptona).

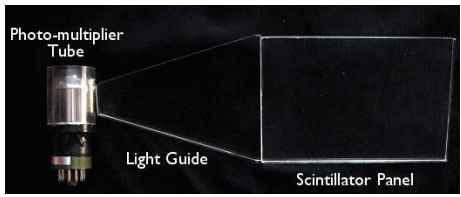
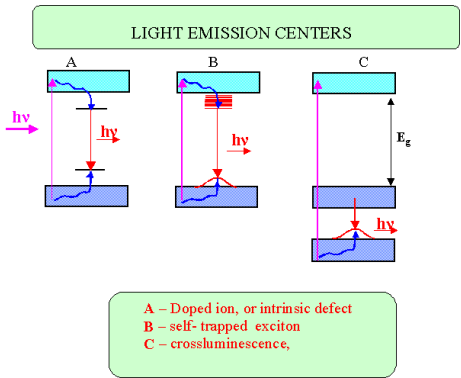

W obu przypadkach elektron może zostać “wyrwany” z atomu.

Scytylacja

W szeregu materiałów atomy wzbudzone na skutek jonizacji emitują fotony światła

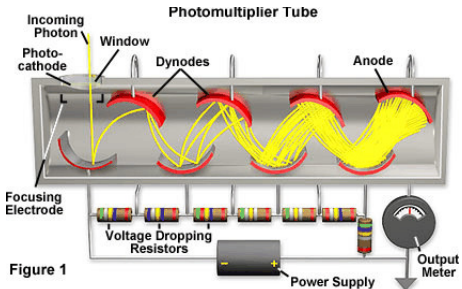
Błysk światła w scyntylatorze możemy rejestrować przy pomocy fotopowielacza

Brak pomiaru pozycji
Bardzo dobry pomiar czasu przejścia cząstki

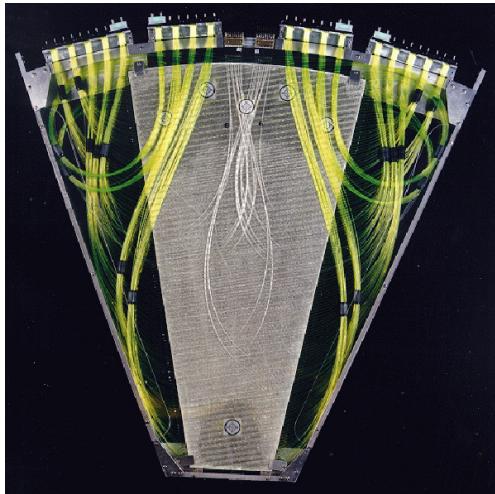
Fotopowielacz

Aby móc zmierzyć pojedynczy foton musimy wzmocnić pojawiający się ładunek. Na kolejnych elektrodach (tzw. dynodach) każdy elektron wybija kilka elektronów wtórnych - powstaje lawina

Jeden foton, jeśli tylko uda mu się wybić pierwszy elektron (efekt fotoelektryczny) powoduje przepływ makroskopowego prądu.

Detektory scyntylacyjne

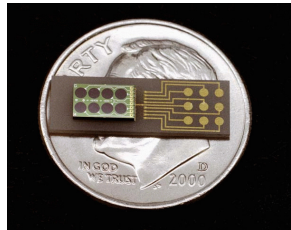

Tradycyjne liczniki scyntylacyjne coraz rzadziej używane.

Nowe koncepcje:

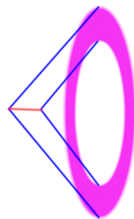
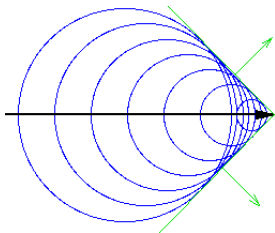
⇐ włókna scyntylujące,

fotopowielacze krzemowe ↓

Promieniowanie Czerenkowa

Emitowane przez cząstkę poruszającą się w ośrodku z prędkością większą niż prędkość światła w tym ośrodku.

Światło emitowane na pewnym odcinku widoczne jest w postaci charakterystycznych pierścieni

Zachodzi w wodzie, lodzie, powietrzu...

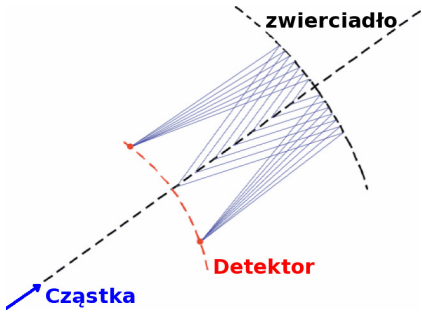
Tania technologia dla dużych detektorów!

Detekcja cząstek

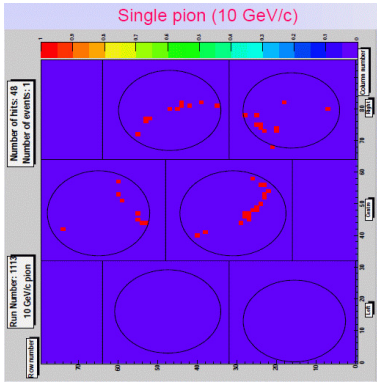
Promieniowanie Czerenkowa

Jeśli droga cząstki przez ośrodek jest dłuższa, możemy zastosować specjalne zwierciadła, żeby skupić emitowane światło

Schemat

Obraz w detektorze

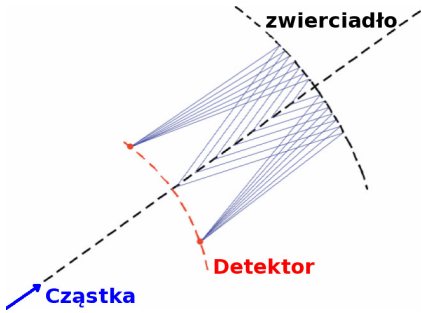

Detekcja cząstek

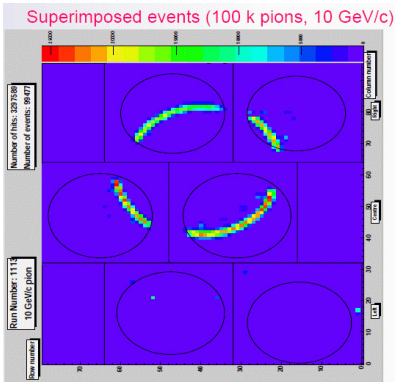
Promieniowanie Czerenkowa

Jeśli droga cząstki przez ośrodek jest dłuższa, możemy zastosować specjalne zwierciadła, żeby skupić emitowane światło

Schemat

Obraz w detektorze

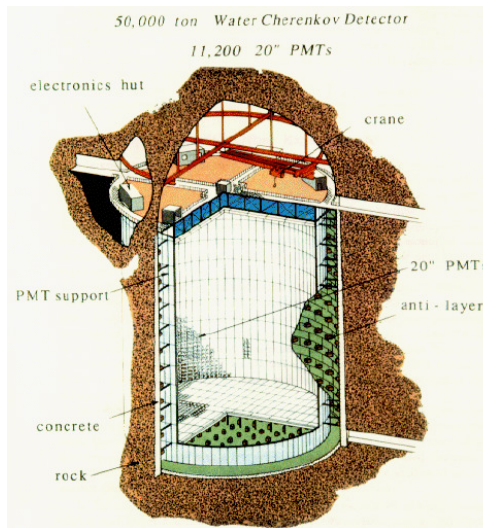

Super-Kamiokande eksperyment neutronowy

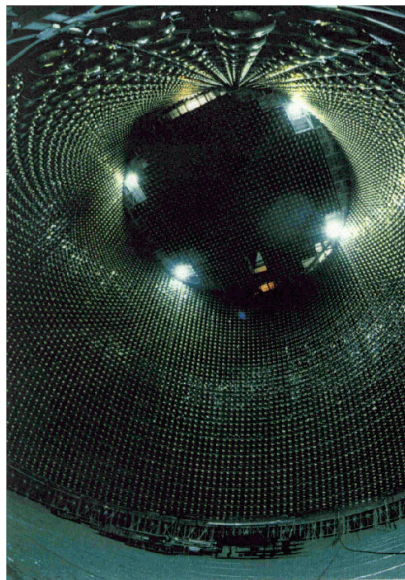
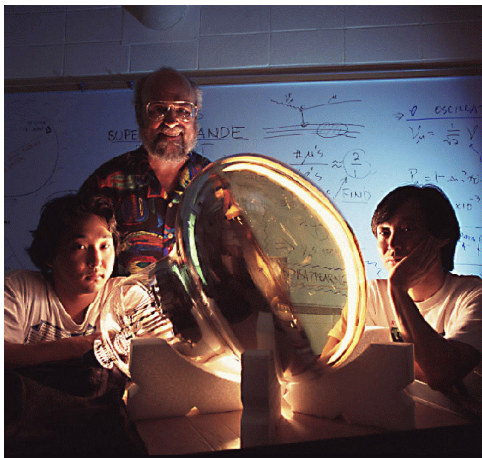
Japonia, w starej kopalni, 1 km pod górą Kamioka, komora o wysokości 40 m i średnicy 40 m, wypełniona **wodą**

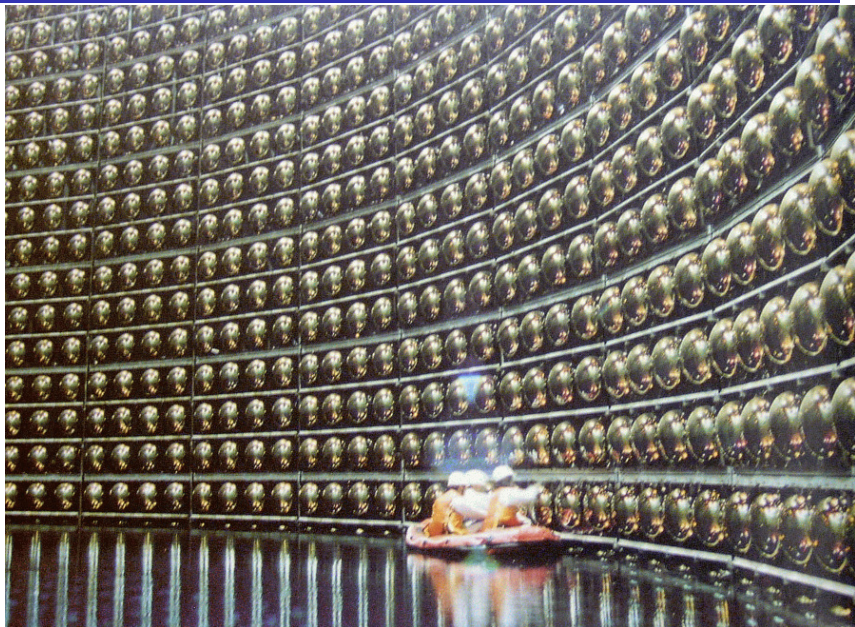
11'000 fotopowielaczy (50 cm średnicy!) rejestruje przechodzące cząstki

rejestrowane jest **promieniowanie Czerenkowa**

Super-Kamiokande

Super-Kamiokande

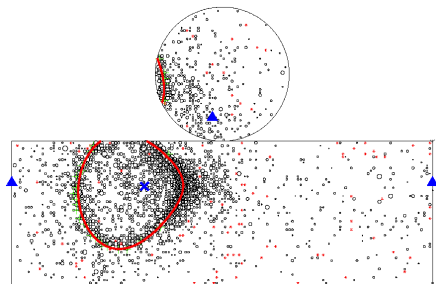
Przykłady obserwowanych oddziaływań neutrin.

Neutrino elektronowe

Przypadek $\nu_e n \rightarrow e^- p$

Krótki zasięg elektronu

“cienki” pierścień

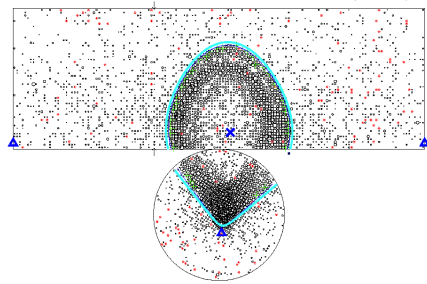

Neutrino mionowe

Przypadek $\nu_\mu n \rightarrow \mu^- p$

Długa droga mionu w wodzie

“gruby” pierścień.

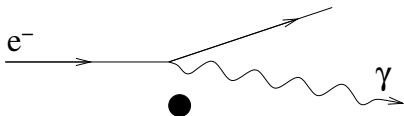
Kalorymetry

Wszystkie przedstawione do tej pory detektory rejestrowały przejście cząstki, ślad cząstki w materii \Rightarrow detektory śladowe.

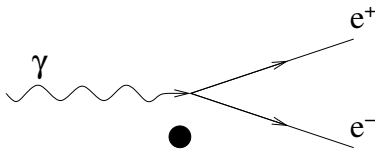
Aby zmierzyć energię cząstki musimy sprawić, aby w wyniku wielokrotnych oddziaływań "oddała ją" w całości detektorowi.

Kalorymetr elektromagnetyczny

Wysokoenergetyczne elektrony tracą energię prawie wyłącznie na **promieniowanie hamowania**

Wysokoenergetyczne fotony ulegają **konwersji na parę $e^+ e^-$**

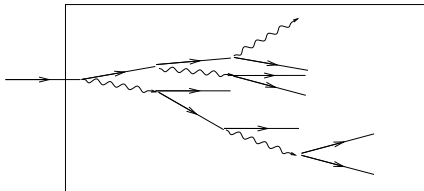

Kalorymetry

Wysokoenergetyczny **elektron lub foton** wpadając do detektora wywołuje **kaskadę** składającą się z $N \sim E$ cząstek

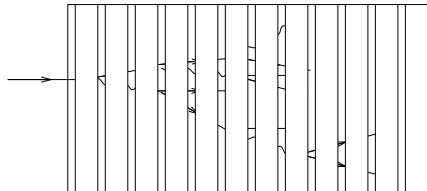
Mierząc liczbę cząstek lub całkowitą długość torów (całkowitą jonizację) możemy dokładnie określić energię cząstki początkowej

Kalorymetr jednorodny

np. blok scyntyлятора

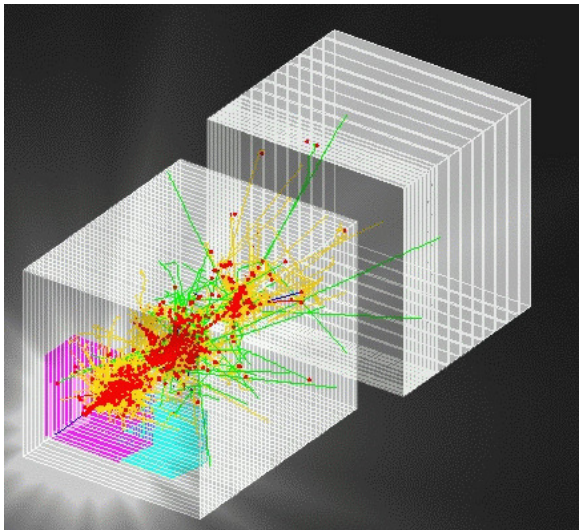
Kalorymetr próbkujący

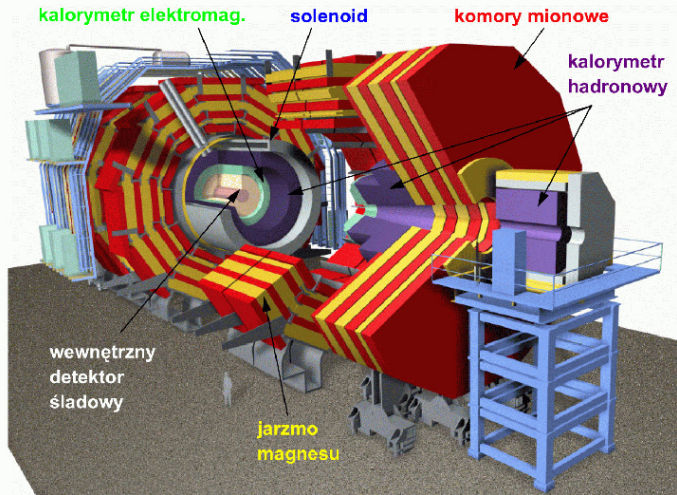
warstwy detektora na przemian z gęstym absorberem

Kalorymetry

Symulacja rozwoju kaskady hadronowej (pomiar energii protonu)

Compact Muon Solenoid

- Cząstki mają naturę falową, ich zachowanie nie jest ściśle deterministyczne
- Nie obserwujemy cząstek, a jedynie efekty ich oddziaływania

- Cząstki mają naturę falową, ich zachowanie nie jest ściśle deterministyczne
- Nie obserwujemy cząstek, a jedynie efekty ich oddziaływania
- Możemy wykorzystać różne procesy do detekcji cząstek
 - Jonizację
 - ⇒ detektory gazowe, detektory półprzewodnikowe

- Cząstki mają naturę falową, ich zachowanie nie jest ściśle deterministyczne
- Nie obserwujemy cząstek, a jedynie efekty ich oddziaływania
- Możemy wykorzystać różne procesy do detekcji cząstek
 - Jonizację
 - ⇒ detektory gazowe, detektory półprzewodnikowe
 - Scyntyłację
 - Efekt fotoelektryczny
 - Promieniowanie Czerenkowa

- Cząstki mają naturę falową, ich zachowanie nie jest ściśle deterministyczne
- Nie obserwujemy cząstek, a jedynie efekty ich oddziaływania
- Możemy wykorzystać różne procesy do detekcji cząstek
 - Jonizację
 - ⇒ detektory gazowe, detektory półprzewodnikowe
 - Scyntyłację
 - Efekt fotoelektryczny
 - Promieniowanie Czerenkowa
 - Powstawanie kaskad cząstek wtórnych
 - ⇒ kalorymetry

- Cząstki mają naturę falową, ich zachowanie nie jest ściśle deterministyczne
- Nie obserwujemy cząstek, a jedynie efekty ich oddziaływania
- Możemy wykorzystać różne procesy do detekcji cząstek
 - Jonizację
 - ⇒ detektory gazowe, detektory półprzewodnikowe
 - Scyntyłację
 - Efekt fotoelektryczny
 - Promieniowanie Czerenkowa
 - Powstawanie kaskad cząstek wtórnych
 - ⇒ kalorymetry

O tym jak z tych elementów zbudowane są współczesne eksperymenty opowiemy na kolejnych wykładach...